

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/2 2020 s. 487-499, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

MOĞOLİSTAN'DAKİ TENGRİ KAGAN (KHOYOR KHAVÇIG UUL / BAGA KHAIRKHAN) YAZITLARI ÜZERİNE

Nurdin USEEV*

Geliş Tarihi: Ekim, 2019

Kabul Tarihi: Mart, 2020

Öz

Bu makalede, Moğolistan'da 2008 ve 2010 yıllarında bulunan Teñri Kagan Yazıtları ele alınarak üzerinde okuma ve anlamlandırma önerisi yapılmıştır. Çalışma sonucunda araştırma ve incelemeye konu olan yazıtlardaki bazı kelimelerin daha önce yanlış okunduğu ya da yanlış anlaşıldığı tespit edilerek uygun olduğu düşünülen okunuşlar ve anlamlandırmalar önerilmiştir. Örneğin, daha önce *bin* sayı ismi yorumlanan ᠪᠢᠨᠠᠨ harfler kümesinin *evinde* anlamına gelen **ebine** kelimesi olabileceği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda 'Öt(ü)k(e)nde T(e)ñri K(a)g(a)n y(e)lm(e)si (e)b(i)ne ol(u)rm(a)z' şeklindeki I. Yazıt, 'Ötüken'de Teñri Kagan'ın keşif kolu *evinde oturmaz*' diye yorumlanmıştır. II. Yazıt, 'K(a)m(a)g bod(u)n t(e)li T(e)ñri K(a)g(a)n (e)rm(i)ş (*Bütün halkın eşiti, dengi, dostu Teñri Kagan imiş*)' şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Bu yazıtlar da Teñri Kagan'ın öncü askerlerine ait olup, onlar, ilk yazıtta iç savaşlardan dolayı Ötüken'de, vatanlarında evlerinde sakin oturmadıklarını, görev başında bulduklarını dile getirmişler, ikinci yazıtta Teñri Kagan ile amcaları arasında yürümekte olan kavgada Teñri Kagan'ın haklı olduğunu göstermek istemişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Moğolistan, Teñri Kagan Yazıtları, Teñri Kagan, öncü askerler, Ötüken.

ON THE TENGRİ KAGAN (KHOYOR KHAVCHIG UUL / BAGA KHAIRKHAN) INSCRIPTIONS IN MONGOLIA

Abstract

In this article, a newly founded Teñri Kagan Inscriptions from the Mongolia is proposed on to read and make sense of. End of study understood that some of the words of inscription, which is the subject for research and study read or misunderstood wrong before. And have been suggested considered suitable explanations and readings. For example, it has been suggested that the set of letters ᠪᠢᠨᠠᠨ interpreted as the word **ebine**, which means *in home* before, may be the word **ebine**, which means *in home*. In this context, I'st Inscription in the form 'Öt(ü)k(e)nde T(e)ñri K(a)g(a)n y(e)lm(e)si (e)b(i)ne ol(u)rm(a)z' was interpreted 'Teñri Kagan's reconnaissance arm does not live in his house in Ötüken'. The II'st Inscription was read and interpreted in the form 'K(a)m(a)g bod(u)n t(e)li T(e)ñri K(a)g(a)n (e)rm(i)sh (*Teñri Kagan was the equal, friend of all the people*)'. These inscriptions belong to the pioneer soldiers of Teñri Kagan and they stated in the first inscription that they did not live in their homes in Ötüken because of the civil wars and that they were in duty in their homes. In

* Dr. Öğr. Üyesi; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, nurdin.useev@manas.edu.kg.

the second inscription, they wanted to show that Teŋri Kagan was right in the fight between Teŋri Kagan and his uncles.

Keywords: Mongolia, the Teŋri Kagan Inscriptions, Teŋri Kagan, reconnaissance arm, Otuken.

Giriş

Tarihte pek çok Türk boyunun ortaya çıktığı, kader birliği yaptığı, zamanla millet şuuruna erip devletler kurduğu ve gök kadarengin ülkelere sahip olduğu ‘kutlu geçmişin’ eşsiz mirasını üzerinde barındıran Moğolistan’da Köktürk harfli yazıtların keşfi bugünlerde de devam etmekte; üstelik yazıtların bulunuş coğrafyası da genişlemektedir (Alyılmaz, 2005, s. 3; Useev, 2018, s. 2070). Örneğin, 2011 yılında Moğolistan’ın güneydoğu bölgesindeki Sühbaatar İli’nde Dongoin Şireen Yazıtları; 2017 yılında ise Moğolistan’ın güneyinde Urtyn Gol Yazıtı bulunmuştur. Biz bu makalede 2008 ve 2010 yıllarında bulunan Khoyor Khavçig Uul / Baga Khairkhan Yazıtları’nı ele alarak üzerinde okuma ve anlamlandırma yapmaya çalışacağız.

Söz konusu yazıtlar literatürde iki farklı adla geçmektedir. 2008 yılında I. Yazıtı bulan bilim adamları, bu yazıtı Khoyor Khavçig Yazıtı demişlerdir (Magail *vd.*, 2010, s. 115-116). 2010 yılında II. Yazıtı bulan R. Munkhtulga, yazıtı Baga Khairkhan Yazıtları başlığı altında ele almıştır (Munkhtulga, 2012, s. 26-27). Bu yüzden yazıtların adları ile ilgili bir karışıklık yaşanmaktadır. Örneğin: I. Yazıtı 2018 yılında yayımlayan N. Bazılhan, söz konusu yazıtları Khoyor Khavçig Yazıtı olarak bildiği için R. Munkhtulga’nın makalesinden haberdar olmamış; dolayısıyla da yazıtla ilgili bazı önemli bilgileri eksik bırakmıştır.

Biz içeriklerini dikkate alarak yazıtları “**Teŋri Kagan Yazıtları**” olarak adlandırmayı uygun bulduk. Çünkü ele alınan yazıtların her ikisinde de Teŋri Kagan’ın ismi geçmekte ve yazıtlar onu konu almaktadır.

1. Yazıtlar Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Okuma Denemeleri

Kaya üzerine kazınan Teŋri Kagan I. Yazıtı 2008 yılında Moğolistan ve Monako bilim adamlarından oluşan bilimsel bir heyetin çalışmaları sırasında, Arhangay Aymag’ın İh Tamir Sum sınırları içerisindeki Khoyor Khavçig Uul Dağı’nda bulunmuştur (Magail *vd.*, 2010, s. 115-116). 30-34 cm uzunluğundaki dört satırdan oluşan bu yazıt bugünlerde bulunduğu yerededir (Çizim 1, Foto 1). 2010 yılında yazıtın bulunduğu yere R. Munkhtulga gitmiş; I. Yazıtı yerinde incelemiş ve çalışma sırasında II. Yazıtı bulmuştur. Bir satırdan oluşan II. Yazıtı, 25.7 cmlik bir alana kazınmıştır (Munkhtulga, 2012, s. 31-32) (Foto 2).

I. Yazıt üzerinde J. Magail *vd.*, R. Munkhtulga ve N. Bazılhan çalışmıştır. I. Yazıtı bulan ve ilk okuma denemesinde bulunan J. Magail başkanlığındaki bilim adamları, söz konusu yazıtı ‘1. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 2. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍 3. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍 4. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍’ şeklinde görmüşler, ‘1. W L R m s, 2. y I m s e b n ä, 3. t ŋ r i Q G N, 4. R t k n d a’ şeklinde çıkardıkları harf çevirimini ‘1. olurmuş, 2. yelmiş ebinä, 3. teŋri qagan, 4. ara ötükindä (1. sat, 2. in a nomadic yurt, 3. sky (tenger) senior (qagan), 4. in middle of earth (etugen) (*Sky senior (Tenger qagan) sat in a nomadic yurt in middle of the earth (etugen)*))’ diye okuyup anlamlandırmışlardır (Magail *vd.*, 2010, s. 117-118). Yani onlara göre bu yazıtta büyük kağanın yerin ortasındaki konargöçer yurttta oturduğu anlatılmaktadır. Yazıtları yerinde inceleyen R. Munkhtulga, I. Yazıtı ‘1. WLRmz, 2. ylmsi bn’e, 3. tngri QGN, 4. ütkinda’ şeklinde görmüş ve ‘1. ötükende, 2. tengri kagan, 3. yelmesi bine, 4. olurmaz (1. *Ötükende* 2. *Tengri Kagan’ın* 3. *bin kişilik keşif grubu*, 4. *oturmaz*)’ şeklinde okuyup anlamlandırmıştır (Munkhtulga, 2012, s. 31). Daha sonra söz konusu

yazıt N. Bazılhan tarafından da ele alınmıştır. Adı geçen bilim adamı, ele alınan yazıtı ‘Ötükende Teñri qayan jelmış ebiñe olurmaz’ diye okumuş ve ‘Ötüken’de Teñri Kagan atla yürüyüp evine oturamadı’ şeklinde tercüme etmiştir (Bazılhan, 2018, s. 123).

II. Yazıt önce R. Munkhtulga tarafından okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Adı geçen bilim adamı, yazıt üzerinde yaptığı epigrafik belgeleme sonucunda ‘QmG BWDNQ li tñgri QGN rms’ şeklinde çıkardığı harf çevirimini ‘qamay bodunq[a] eli teñri qayan ermis (*Bütün halkı için hükümeti Tengri Kağanı imiş*)’ diye okuyup anlamlandırmıştır (Munkhtulga, 2012, s. 33).

2. Yazıtlar Üzerinde Okuma ve Anlamlandırma Denemesi

2.1. I. Yazıt

Yazıtın aslı:

4. 4 3 2 1 >
3. 1 2 3 4 5 6 7 8 9
2. 1 2 3 4 5 6 7 8
1. 1 2 3 4 5 6 7 8

Yazıtın harf çevirimi:

4. z m r¹ l¹ u/o
3. e/a n² b² i/i s² m l² y²
2. n¹ g¹ k¹ i/i r² ı t²
1. e/a d² n² k² t² ü/ö

Yazıtın okunuşu:

4. ol(u)rm(a)z
3. y(e)lm(e)si (e)b(i)ne
2. T(e)ñri K(a)g(a)n
1. Öt(ü)k(e)nde

Yazıtın tercümesi:

1. *Ötüken’de*
2. *Teñri Kagan’ın*
3. *keşif kolu evinde*
4. *oturmaz.*

1 2 3 4 5 6 7 8 – Öt(ü)k(e)nde (Ötüken’de)

Bu harfler kümesi J. Magail *vd.* tarafından ‘ara ötükändä’ şeklinde okunarak ‘middle of the earth (*etugen*) (*yerin ortası*)’ diye açıklanmıştır. Aynı zamanda yazıtta geçen “ötüken” sözcüğü ile Köktürk Kağanlığı’nın merkezi olan Ötüken Bölgesi ile olan ilişkisi üzerinde de durulmuştur (Magail *vd.*, 2010, s. 116). Ancak adı geçen bilim adamları, ilk 4 harfini kalın

ünlülerle geçen **r** sesini gösteren harf olarak ele almışlar ve ‘ara (*in middle of*)’ diye okuyup anlamlandırmışlardır. Hem R. Munkhtulga, hem de N. Bazılhan, söz konusu harfler kümesini Ötüken diye okuyup yer adı, Köktürk Kağanlığı’nın merkezi olan Ötüken bölgesinin adı olarak anlamlandırmışlardır (Munkhtulga, 2012, s. 31; Bazılhan, 2018, s. 123). Bize göre ilk **𐰽** harfi kalın ünlülerle geçen **r** sesini gösteren harf değil, **ö/ü** ünlülerini yansıtan **𐰽** harfinin ters çevrilmiş şekli olabilir. Çünkü **ö/ü** ünlülerini yansıtan **𐰽** harfinin ters yazılmış örneği Yenisey Yazıtları’ndan Hemçik Çırğaakı Yazıtı’nda görülmektedir: **𐰽𐰽𐰽** - ölt(ü)m (Useev, 2010, s. 390). Dolayısıyla biz bu harfler kümesi ile Ötüken yer adının verildiğini düşünmekteyiz. Orhun Yazıtları’nda Türklerin kutsal mekânı olarak tasvir edilen Ötüken’in neresi olduğu üzerine çok değişik görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin: S. Gömeç, Ötüken yer adıyla geniş bir coğrafyanın verildiğini ifade etmekte; E. Aydın, Ötüken’in bugünkü Moğolistan’ın Zavhan Aymak sınırları içerisinde bulunan ve 4021 m yükseklikteki Otgon Tenger Dağı civarı olduğunu düşünmektedir (Gömeç, 2004, s. 2; Aydın, 2007, s. 1267)¹. Biz bunlardan S. Gömeç’in görüşünü kabul ederek Ötüken yer adıyla tek bir noktanın değil; Türkler için hem tarihî, kültürel hem de siyasi, ekonomik açıdan önemli olan geniş coğrafyanın, güneyden Hangay Dağı, kuzeyden de Tamır Irmağı ile sarılmış olan bölgenin adlandırıldığını doğru bulmaktayız. Bu bağlamda I. Teñri Kagan Yazıtı’nda geçen Ötüken yer adının yazıtın bulunduğu bölgeyi de kapsayan bölgenin adı olarak ele alabiliriz.

𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽 – T(e)ñri K(a)g(a)n (Teñri Kagan)

𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽 harfler kümesini yazıt üzerinde çalışan bilim adamların tamamı, **Teñir Kagan** şeklinde okumuşlardır. J. Magail *vd.* **Teñri Kagan** diye okumuşlar; Bilge Kağan’ın oğlu Teñri Kaganı zikretmelerine rağmen ‘sky (tenger) senior (qagan)’ diye tercüme etmişlerdir (Magail *vd.*, 2010, s. 116). Yani bu harfler kümesinin bir kişinin adı olabileceğini düşünmemektedirler. N. Bazılhan ise sadece **Teñri Kagan** kişi adı olarak okumuştur (Bazılhan, 2018, s. 123). **Teñri Kagan** kişi adı olarak okuyan R. Munkhtulga, yazıttaki Teñri Kagan kişi adının tarihteki Teñri Kagan’ın adı olduğunu ileri sürmektedir (Munkhtulga, 2012, s. 31, 34). Bilindiği gibi Teñri Kagan, II. Köktürk Kağanlığı’nın kurucusu İteriş Kağan’ın torunu, Bilge Kağan’ın oğlu olup, kağanlığın son yıllarında (739-741) kağanlık yapan şahıstır (Taşağıl, 2015, s. 172). A. B. Ercilasun, *Teñri teg Teñri yaratmış* sözlerinin Teñri unvanına delalet ettiğini düşünerek Bilge Kağan Yazıtı’ndaki *teñri teg Teñri yaratmış Türk Bilge Kaganın Teñri Kagan olduğunu ileri sürmektedir*. Adı geçen bilim adamına göre, Teñri Kagan Köktürk tahtına 735 yılında geçmiştir (Ercilasun, 2016, s. 322).

Teñri Kagan² sözcük grubu içinde geçen **𐰽𐰽𐰽** / **Teñri** / **t(e)ngri** kavram işareti ile ilgili olarak C. Alyılmaz şunları kaydetmektedir:

T(e)ngri kavram işareti Eski Türkçe Dönemi’ne ait metinlerde genelde **gök**, **gökyüzü**, **gökyüzünde olan**; **Tanrı**, **Tanrı’ya ait**, **ilahî**, **ilahî güce sahip olan**; **Tanrı tarafından yaratılan**; **Tanrının temsilcisi**... anlamlarında kullanılmıştır.

Tanrı’nın “Yüceler Yücesi” olduğuna inanan Türk boy ve toplulukları onu hep göklerde, gökyüzünde, yükseklerde düşünmüşlerdir. Bunun için de O’na “**gökyüzünde / yukarıda, tанда / üstte bulunan**” anlamlarına gelen **Tanrı** sıfatını yakıştırmışlardır.

¹ Ötüken’in konumuyla ilgili görüşler için bk. Alyılmaz, 1994, s. 17; Aydemir, 2010, s. 197-222.

² Kagan sözcüğünün kökeni ve yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz, 2008, s. 49-60.

Tan{gri / ten{gri (... > tanrı > tenri) kavram işaretini **tanğ** adıyla (... > tan > ten) (gerçekte Türkçenin yön bildirme eklerinden biri olan ancak bu özelliğini zamanla kaybedip bir yapım eki gibi üzerine getirildiği sözcükle kaynaşan) /+rA/³ görev ögesinin birleşiminden oluşmaktadır (Alyılmaz, 2013, s. 6-105).

Tanrı kavram işaretinin temelini oluşturan **tang** sözcüğünün Türkçenin temel kaynaklarında geçtiğini ve **gök, gökyüzü, tan, tan yeri, sabah, şafak** anlamlarında kullanıldığını belirtmek gerekir.

Türkçede sözcüklerin bünyelerinde bulunan **l, n, y, m, r** ünsüzleri birlikte kullanıldıkları ünlüleri daraltıcı ve inceltici özelliğe sahiptir. Tang > Tan sözcüğünün bünyesinde yer alan **n** ünsüzü ile /+rA/ görev ögesinin bünyesindeki **r** ünsüzü **tangra (tangrı > tanrı)** sözcüğünün ince ünlülü türevlerinin de (**tengri > tenri**) ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Tanrı sözcüğün yapısını farklı şekillerde (**tenğ-ir-i**) izah edenler olmuştur; bundan sonra da olacaktır. Bu görüşlerin hepsi birbirinden değerlidir. Ancak Tanrı'nın gökte olduğu düşünüldüğü için yapılan izahların da temelinde genelde gök, gökyüzü, gök kubbe bulunmaktadır. Elbette Tanrı / Allah beşerî her türlü sıfattan münezzehtir; O, lâmekândir; O, her yerdedir. Bütün bu gerçeklere karşın Türk boy ve toplulukları gökyüzünü / gök kubbeyi, "Yüceler Yücesi" olarak gördükleri Tanrı'nın mekânı olarak nitelendirmişlerdir (Alyılmaz, 2015, s. 320-322).

Tenri Kagan sözcük grubu içinde geçen **kagan** ise, eski Türklerde "devleti yöneten en üst rütbedeki kişi"yi, "devlet başçısı"nı, "devlet başkanı"nı karşılayan "**k(a)ğ(a)n**" kavram işaretidir. Türk Kağanlığı öncesinde Hunlar tarafından da kullanıldığı bilinen **kağan** unvanının, "**aka (büyük, büyük ağabey)**" ve "**kan (han)** sözcüklerinin birleşimi sonucunda (***aka + kan: büyük han**) ortaya çıkmış olması kuvvetli muhtemeldir: *aka + kan > *aka + ğan >...> kağan (Alyılmaz, 2008, s. 49-60).

𐰇𐰏𐰚𐰚 – y(e)lm(e)si (keşif kolu)

Bu harfler kümesi hem J. Magail *vd.* hem de N. Bazılhan tarafından **yemiş** şeklinde okunmuştur. Ancak anlamlandırmada farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin: J. Magail *vd.* 'a *nomadic*' diye tercüme etmişlerdir (Magail *vd.*, 2010, s. 116). N. Bazılhan ise 'atla hızlı yürü-, *dörtnala git-*' anlamına gelen **yel-** fiili ile ilişkilendirerek 'atla yürüyüp' diye anlamlandırmıştır (Bazılhan, 2018, s. 123). Bilindiği gibi l harfi ş sesini göstermekle birlikte aslında ince ünlülerle kullanıldığında s sesini de karşılamaktadır. Dolayısıyla bu harfin s sesini gösterdiğini düşünmek mümkündür. Üstelik adı geçen bilim adamları, **i/ı** seslerini bildiren 𐰇 harfini dikkate almamışlardır. Bundan dolayı R. Munkhtulga, 𐰇𐰏𐰚𐰚 harfler kümesini **y(e)lm(e)si** şeklinde okuyup, 'keşif süvarisi' diye tercüme etmiştir (Munkhtulga, 2012, s. 31). Biz de bu okuyuş ve anlamlandırmaya katılıyoruz. Çünkü kelimenin gövdesi olan **yelme** kelimesi Köktürk harfli yazıtlarda 'öncü, keşif kolu, keşif devriyesi, süvarisi' anlamına gelmektedir: Uzun **yelmeg** yeme ıdım ok, arkuy kargug olgurdum ok (*Uzak mesafelere keşif devriyeleri gönderdim, gözetleme kulelerini (yerli yerince) yücelttim*) (Bilge Tunyukuk yazıtı, 52); **Yelmesin** is yeriñerü ıdımış, **yelmesin** meniñ er anta basmış, tıl tutmuş (*Keşif birliğini müttefiklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine benim erlerim orada baskın düzenlemiş, esirleri tutmuş*) (Şine Us Yazıtı, Doğu

³ Eski Türkçe Dönemi metinlerinde sıkça karşılaşılan **içre, taşra**... sözcüklerinin bünyelerinde bulunan eklerin de tanrı sözcüğünün üzerindeki görev ögesiyle (/+rA/ > /+rI/) aynı olduğunu belirtmek gerekir (Alyılmaz, 2015, s. 320).

12; Tekin, 1994, s. 20-21; Mert, 2009, s. 233-236). Kelimenin sonundaki /+si/ eki de III. şahıs iyelik eki olup, bu öncü askerlerin Teñri Kagan'ın öncü askerleri olduğunu bildirmektedir:

↓ 𐰠 𐰢 – (e)b(i)ne (evinde)

↓ 𐰠 𐰢 harfler kümesi hem J. Magail *vd.* hem de N. Bazılhan tarafından **ebine** şeklinde okunarak ‘*evinde*’ şeklinde anlamlandırılmıştır (Magail *vd.*, 2010, s. 116; Bazılhan, 2018, s. 123). R. Munkhtulga ise farklı bir biçimde okumakta ve anlamlandırmaktadır. O, **bine** şeklinde okuduğu bu kelimeyi ondan önceki **yelmesi** kelimesiyle ilişkilendirerek **bin** sayı sıfatı olarak değerlendirmiş ve yerini değiştirerek ‘bin yelmesi (*bin kişilik keşif grubu*)’ sıfat tamlamasının sıfat unsuru olarak kabul etmiştir (Munkhtulga, 2012, s. 31). Oysa bu şekilde anlamlandırmak için ele alınan harfler kümesi **bine** değil; **bin** şeklinde olmalı; **yelmesi** kelimesinden önce yer almalı idi. Bundan dolayı biz bu harfler kümesinin J. Magail *vd* ve N. Bazılhan tarafından ileri sürülen okuyuş ve anlamlandırmanın daha doğru olduğunu düşünmekteyiz. Ancak burada açıklanması gereken durum /+e/ şeklindeki verme-bulunma hâli ekidir. Bilindiği gibi Orhun Yazıtları’nda verme-bulunma hâli III. şahıs iyelik ekinden sonra /+𐰢A/ eki ile yapılmaktadır: yazı+𐰢a oguzgaru sü taşıkdımız ‘(*O yılın ilkbaharında Oğuzlara doğru ordu sevk ettik*)’ (KT, K 8; Tekin, 2003, s. 110-111). Aynı zamanda I. ve II. Şahıs iyelik eklerinden sonra kullanılan ve T. Tekin tarafından çok eski bir verme-bulunma hâli eki olarak değerlendirilen /+A/ eki de bulunmaktadır. Dolayısıyla biz Teñri Kagan I. Yazıtı’nda eski bir /+e/ verme-bulunma hâli⁴ ekinin kullanıldığını kabul etmekteyiz.

𐰠 𐰢 𐰣𐰤 – ol(u)rm(a)z (oturmaz)

Söz konusu harfler kümesi J. Magail *vd.* tarafından **olurmuş** şeklinde okunarak ‘*oturmuş*’ diye tercüme edilmiştir (Magail *vd.*, 2010, s. 116). Oysa yazıtta baktığımızda son harfin **ş** sesini bildiren bir harf değil, **z** sesini yansıtan 𐰠 harfi olduğu çok açık görülmektedir. Bunun farkında olan R. Munkhtulga ile N. Bazılhan, bu harfler kümesini **olurmaz** ‘*oturmaz*’ diye okuyup anlamlandırmışlardır (Munkhtulga, 2012, s. 31; Bazılhan, 2018, s. 123). Biz de onların bu düzeltmesini kabul ediyoruz. Böylece yazıtın tamamını ‘Öt(ü)k(e)nde T(e)ñri K(a)g(a)n y(e)lm(e)si (e)b(i)ne ol(u)rm(a)z’ şeklinde okuyarak ‘*Ötüken’de Teñri Kagan’ın keşif kolu evinde oturmaz*’ şeklinde tercüme edebiliriz.

2.2. II. Yazıt

Yazıtın aslı:

𐰠 𐰢 𐰣𐰤 𐰠 𐰢 𐰣𐰤 𐰠 𐰢 𐰣𐰤 𐰠 𐰢 𐰣𐰤 𐰠 𐰢 𐰣𐰤 𐰠 𐰢 𐰣𐰤

Yazıtın harf çevirimi:

s² m r² n¹ g¹ k¹ i/i r² ı/i l² t²/ k¹ n¹ d¹ u/o b¹ g¹ m k¹

Yazıtın okunuşu:

1. Öneri: K(a)m(a)g bod(u)n t(e)li T(e)ñri K(a)g(a)n (e)rm(i)ş

2. Öneri: K(a)m(a)g bod(u)n (a)k (e)li T(e)ñri K(a)g(a)n (e)rm(i)ş

⁴ Türkçede bulunma hâli hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Alyılmaz, 1994, s. 58-65; Alyılmaz, S., 2010, s. 107-123.

Yazıtın tercümesi:

1. Öneri: *Bütün halkın eşiti, dengi, dostu Teñri Kagan imiş.*

2. Öneri: *Bütün halkın iyi devleti Teñri Kagan(ın) imiş.*

II. Yazıttaki **kamag** (bütün), **bodun** (halk), **ermiş** (imiş) kelimelerinin okunması ve anlamlandırılmasında R. Munkhtulga'ya katılıyoruz. Çünkü bu kelimeler Köktürk harfli yazıtlarda çok geçen ve anlamları açık kelimelerdir. Yanlış okunuşunu, anlamlandırıldığını düşündüğümüz ve üzerinde durmak istediğimiz harfler kümesi 𐰉𐰺 harfler kümesidir. R. Munkhtulga, bu harfler kümesinin ilk harfini kalın ünlülerle geçen **k** sesini bildiren 𐰉 harfi olarak değerlendirmekte ve önceki **bodun** kelimesine eklenmiş /+ka/ yönelme hali ekinin ilk sesi olarak kabul etmektedir (Munkhtulga, 2012, s. 33). Ancak **a** sesini gösteren harfin bulunmamasından dolayı bu açıklama kuşku uyandırmaktadır. Üstelik yazıtın estampajına dikkatlice baktığımızda R. Munkhtulga tarafından 𐰉 harfi olarak değerlendirilen işaretin aynı zamanda ince ünlülerle geçen **t** sesini yansıtan **h** benzediğini görürüz (Çizim 2). Dolayısıyla biz bu harfler kümesinin **tel** isim kökünden ve /+i/ III. şahıs iyelik ekinden oluşan bir kelime olduğunu düşünmekteyiz. Eski Türkçede **tel-** kökü *delmek*; (*hayvan çocukları için*) *anne memesine alıştırmak*; *kötü yapmak* anlamına gelen bir fiil köküdür (Nadelyayev vd., 1969, s. 550). Ancak bize göre Teñri Kagan II. Yazıtı'ndaki **tel** kökü bir isim olduğu için bu anlamlar uygun gelmemektedir. Bunun yanı sıra eski yazıtlarda, metinlerde anlamı açıklanamayan kelimelerin anlamlarını Çağdaş Türk lehçelerinde ve ağızlarında geçen kelimeleri inceleyerek açıklamak mümkündür. Bu bağlamda P. M. Meliyoranskiy'in '*... çağdaş ağızlarda yeni yazıtlarda bulunmayan birçok eski şekiller ve kelimeler bulunmaktadır. Dolayısıyla ağızlardaki bu kelimeler eski yazıtları anlamada ve dil bakımından araştırmada çok değerli, bazen de değiştirilmez verileri oluşturmaktadır*' demesi çok değerlidir (Meliyoranskiy, 1900, s. 2). A. A. Zayançkovskiy de ağızlarda çok eski kelimelerin bulunduğunu, eski yazıtlarda geçen bazı kelimelerin ağızlardaki eski kelimelerden haberdar olmadan açıklanamayacağını ve böylece ağızların söz varlığının tarihi-karşılaştırmalı olarak incelenmesinin çok önemli olduğunu ifade etmiştir (Zayançkovskiy, 1958, s. 133). Gerçekten de Kırgız Türkçesinin Güney ağızında *çiftin biri, çift, birbirini tamamlayan iki tekten oluşan (nesnelere); denk, uygunluk, nitelik yönünden eşit* anlamına gelen **tel** kelimesi geçmektedir (Mukambaev, 2009, s. 889). Bu kelime edebî dilde *dost, arkadaş* anlamına gelen **тели-теңтуш** ikilemesinde varlığını korumuştur (Yudahin, 1985, s. 222). Bu bağlamda ele aldığımız yazıttaki **tel** kökünün de *çiftin biri, çift, birbirini tamamlayan iki tekten oluşan (nesnelere); denk, uygunluk, nitelik yönünden eşit* anlamına geldiğini ileri sürmek mümkündür. Böyle olunca yazıtın tamamı 'K(a)m(a)g bod(u)n t(e)li T(e)ñri K(a)g(a)n (e)rm(i)ş' şeklinde okunup, '*Bütün halkın eşiti, dengi, dostu Teñri Kagan imiş*' diye tercüme edilebilir. Bu okuma ve anlamlandırmanın doğru olabileceğini aşağıdaki bilgiler kanıtlayabilir.

Elimizde yazıtın tek estampajlı resmi olduğu ve kuşku uyandıran harfin Munkhtulga'nın ileri sürdüğü gibi kalın ünlülerle geçen **k** sesini bildiren 𐰉 harfi olabileceği ihtimalini düşündüğümüz için II. Yazıt üzerinde iki okuma ve anlamlandırma önerisinde bulduk. İkinci önerimize göre 𐰉𐰺 harfler kümesini (a)k (e)li şeklinde okuyarak '*iyi devleti*' diye tercüme etmek mümkündür. Çünkü **ak** kelimesi tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde beyaz rengi bildirmekle beraber mecazî anlamda iyiliği, temizliği de yansıtmaktadır (Tenişev vd., 2001, s. 598-599). Örneğin: Eski Uygurcada '*Ak kışın az (İyi kışın azdır)*' tabirinde görüldüğü gibi *iyi* anlamına gelmektedir (Nadelyayev vd., 1969, s. 550). Dolayısıyla yazıtın tamamını 'K(a)m(a)g

bod(u)n (a)k (e)li T(e)ñri K(a)g(a)n (e)rm(i)ş' şeklinde okuyup, 'Bütün halkın iyi devleti Tenri Kagan(in) (yönettiği) (devlet) imiş' diye tercüme edebiliriz.

3. Yazıtların İçeriği

Yazıtlar üzerinde en sağlam okuma ve anlamlandırma teklifinde bulunan R. Munkhtulga, I. Yazıtta *Tenri Kagan'ın bin kişilik keşif kolunun Ötüken'de kalmayacağını, Çine gittiklerinin anlatıldığını*, II. Yazıtta *Tenri Kagan'ın övüldüğünü* düşünmektedir. O, bu anlatılanları Tenri Kagan'ın 741 yılında amcası olan Sol Şad P'an Ch'ueh tarafından öldürülmesiyle ve bunun sonucunda onun eşinin ve ileri gelenlerinin Ötüken'den kaçıp Çin'e gitmeleri ile ilişkilendirmektedir (Munkhtulga, 2012, s. 33-34). Bu yorum genel olarak tarihî olaylara uyduğu hâlde bazı kuşku uyandıran durumlar vardır. İlk önce neden Ötüken yer adından oluşan yer tamlayıcısı yüklemden önce değil cümle başındadır? Eğer R. Munkhtulga'nın düşündüğü gibi bu yazıtta Tenri Kagan'ın öncü kolunun Ötüken'de oturmayacağı / kalmayacağı anlatılmışsa o zaman yazıt 'T(e)ñri K(a)g(a)n b(i)n y(e)lm(e)si Öt(ü)k(e)nde ol(u)rm(a)z (*Tenri Kagan'ın bin keşif kolu Ötüken'de oturmaz*)' şeklinde olmalı idi. Oysa gerçek böyle değildir. Bize göre 'Öt(ü)k(e)nde T(e)ñri K(a)g(a)n y(e)lm(e)si (e)b(i)ne ol(u)rm(a)z' şeklinde okunarak '*Ötüken'de Tenri Kagan'ın keşif kolu evinde oturmaz*' diye tercüme edilen I. Yazıt Tenri Kagan'ın keşif kolunun içinde görev yapan erler tarafından yazılmış bir yazıttır. Onlar, bu yazıtta kendilerinin, Tenri Kagan'ın öncü kolunun Ötüken'de yani evlerinde oturmadıklarını anlatmaktadırlar. Burada Ötüken yer adının cümle başında yazılmasının özel bir anlamı vardır. Bildiğimiz gibi Tenri Kagan 739 yılında Bilge Kutlug unvanıyla kağan olup 740 yılında T'ang Hanedanından Tengri Kagan unvanını almıştı. Ancak yaşı küçük olduğu için devlet işlerinde muktedir görünmeyen Tengri Kagan idareyi gerçekte annesine kaptırmıştı. Vezirlerden Yü-ssu Tarkan ile iş birliği yapan annesi devlet adamlarının çoğunu küstürdü. Devletin doğu ve batı kanatlarını idare eden amcaları şadlar, boylar ve halk tarafından seviliyorlardı. Onların nüfuzunun artması kağanın annesi ve adı geçen Tarkan tarafından kiskanıldı. Neticede batı kanadı idarecisi şad 741 yılında öldürülürken, doğu kanadı şadı Pan Köl Tigin kendini kurtarmayı başardı (Ercilasun, 2016, s. 322-323; Taşağlı, 2015, s. 172). Bize göre Tenri Kagan Yazıtları işte bu taht kavgaları, devlet içindeki savaşlarla ilgilidir. I. Yazıtta Tenri Kagan'ın öncü askerlerinin Ötüken'de, evlerinde oturmadıklarını anlatması işte bu iç savaşlardan dolayı olabilir. Konuya geçmeden önce **yelme** kelimesi ile verilen öncü askerlerin, keşif kolunun neyle uğraştığını tespit etmek durumun daha iyi anlaşılması için önemlidir. *Divanu Lügat'it-Türk*'te **yizek** kelimesi ile askerinin önde giden bölüğü, öncü askerler verilmekte, **yeze-** fiiline örnek olarak "Yeze kamug yerig yezedi (*Askerin öncüsü bütün yeri dolaştı 'Askerin öncüsü düşmandan kimse var mı diye her tarafı dolaştı'*)" cümlesi verilmiştir (DLT, III, 18, 88). R. Genç, öncü askerlerin, keşif kolunun geçilecek yerlerde herhangi bir düşman kuvveti veya pususu olup olmadığını öğrenmek maksadıyla her tarafı araştırmakla görevli bulunduğunu, aynı zamanda öncü öncüsü denilen bölüklerin geceleri de keşif kolu olarak düşman gözcülerini ve ileri kollarını yakalamakla vazifeli olduğunu belirtmektedir (Genç, 1981, s. 298). Köktürk harfli yazıtlardaki **yelme** kelimesinin kullanımı bunu kanıtlar gibidir: Uzun **yelmeg** yeme ıdtım ok (*Uzak mesafelere keşif devriyeleri gönderdim*) (Tunyukuk, 52); **Yelmesin** is yerin'erü ıdmış. Yelmesin meniñ er anta basmış, tıl tutmuş (*Keşif birliğini mütteliklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine benim erlerim orada baskın düzenlemiş; esirleri almış*) (Şine Us, Doğu 12; Tekin, 1994, s. 20-21; Mert, 2009, s. 233, 236). A. Berta,

Köktürk harfli yazıtlardaki **yelme** kelimesini ele aldığı makalesinde yelme birliğinin sadece düşman birliklerinin hareketlerini gözetlemekle değil, askeri bilgi amacıyla bazı ekspedisyonlar düzenleyip küçük mücadelelere de katılabildiğini belirtmektedir (Berta, 2002, s. 131). Bu bilgilerden hareketle Teñri Kagan I. Yazıtındaki - herhangi bir düşman kuvveti veya pususu olup olmadığını öğrenmek maksadıyla her tarafı araştırmakla ve düşman gözcülerini ve ileri kollarını yakalamakla vazifeli olan- yelmelerin Teñri Kagan ve amcaları arasında yapılmakta olan iç savaş sırasında Teñri Kagan'ın amcalarının askerlerinden oluşan 'düşman gözcülerini, ileri kollarını' aramak, tespit etmek görevinde bulduklarını, bundan dolayı her tarafı araştırmakla meşgul olduklarını düşünmek mümkündür. İşte onlar, I. Yazıtı yazarak bu metinde *evlerinde oturmadıklarını, yani görev başında bulduklarını* ifade etmiş olabilirler. Onlar kendi vatanlarında, Ötüken'de gerçekleşmekte olan taht kavgalarından dolayı Ötüken yer adını cümle başında yazmışlardır. Görev gereği Teñri Kagan yanlısı olan aynı şahıslar, Teñri Kagan ile amcaları arasında yürümekte olan kavgada Teñri Kaganın haklı olduğunu göstermek için '1. K(a)m(a)g bod(u)n t(e)li T(e)ñri K(a)g(a)n (e)rm(i)ş (*Bütün halkın eşiti, dengi, dostu Teñri Kagan imiş*); 2. K(a)m(a)g bod(u)n (a)k (e)li T(e)ñri K(a)g(a)n (e)rm(i)ş (*Bütün halkın iyi devleti Teñri Kagan(in) (yönettiği devlet) imiş*)' şeklinde okuyup anlamlandırdığımız II. Yazıtı yazarak burada *Teñri Kagan'ın bütün halkın dengi, eşiti, dostu / bütün halk için iyi devletin Teñri Kagan'ınki olduğunu* vurgulamış olabilirler. Onlar, bu yazıtı yazarak Teñri Kagan'ı meşrulaştırmak, halka doğru bilgiyi aktarmak istemişlerdir. Böylece iki yazıt arasında hem içerik hem de tarihî olaylarla ilişkisi açısından uygunluk sağlanmaktadır.

Sonuç

- R. Munkhtulga'nın da belirttiği gibi bu yazıtlarda ilk defa Teñri Kagan'ın ismi geçmektedir.
- Bu yazıtlar Teñri Kagan'ın yelmeleri, öncü askerleri tarafından yazılmış olabilir. Onlar, yazdıkları yazıtlarında iç savaş hâlinde bulunan halkın tamamının denginin, eşitinin, dostunun Teñri Kagan / bütün halk için iyi devletin Teñri Kagan'ınki olduğunu belirterek kendilerinin evde oturmadıklarını, yani görev başında bulduklarını anlatmışlardır.
- Bu yazıtlar Teñri Kagan ile amcaları arasındaki taht kavgası, iç savaşlarla ilgili olup, Teñri Kagan'ı meşrulaştırmak, halk önündeki itibarını arttırmak ve onun bütün halk için iyi bir seçim olduğunu aktarmak için yazılmıştır.
- Söz konusu yazıtlar II. Köktürk Kağanlığı'ndaki 740-741 yıllarındaki iç kargaşaları yansıttığına göre bu tarihlerde yazılmıştır.
- Söz konusu yazıtlar literatürde değişik adlarla geçmektedir. Bundan dolayı karışıklıklar yaşanmaktadır. Yazıtlara Teñri Kagan Yazıtları denmesi hem içerik hem de literatürdeki karışıklığı gidermek açısından yararlı olacaktır.

Bugünlerde sayısı 600'ü geçen Köktürk harfli yazıtlardan aklımıza ilk Orhun Yazıtları gelmekte ve halkın çoğunluğu bu yazıtları genel olarak vefat eden kağanların, şahısların anısına dikilen mezar yazıtları olarak bilmektedirler. Oysa Köktürk harfli yazıtların içeriği, konusu farklı olup, bu yazıtlar hayatın değişik alanlarında yazılmıştır. Bu bağlamda İ. L. Kızılasov, Köktürk harfli yazıtları, daha netleştirirsek Yenisey Yazıtları'nı içerik bakımından 12 alt türe ayırmaktadır: 1. epitafiler, 2. sınır yazıları, 3. Ad (isimlendirme) yazıları, 4. dua yazıları, 5. tören ve ayin yazıtları, 6. itiraf-kendisini aşağı görme yazıları, 7. övme yazıları, 8. ziyaretçi

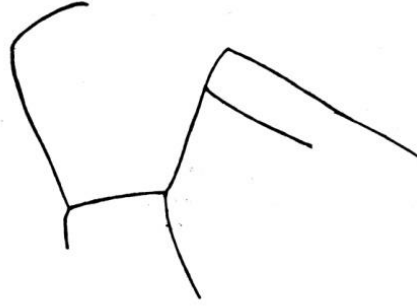
yazıları, 9. büyü-afsun yazıları, 10. açıklama yazıları, 11. aidiyet yazıları ve 12. iyi dilek yazıları (Kızlasov, 1994, s. 180-203). Teñri Kagan'ın öncü askerleri tarafından yazılarak onların ne yaptıklarını ve devletin içindeki iç kavgaları hakkındaki düşüncelerini içeren Teñri Kagan Yazıtları içerik bakımından bunlardan hiçbirine tam olarak uymamaktadır. Bir bakıma ziyaretçi yazıtlarına benzemesine rağmen siyasi bir çağırışı içermesinden dolayı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun yazıtlarının söz dizimi*. Erzurum.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara.
- Alyılmaz, C. (2008). Moğolistan'da bulunmuş (kök)türk harfli bir yazıt parçası. *Türk Dilleri Araştırmaları Festschrift in Honor of Talat Tekin*, 18, 49-60.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara.
- Alyılmaz, S. (2010). Türkiye Türkçesinde bulunma hâli kategorisi. *Dil Araştırmaları*, 7, 107-123.
- Aydemir, A. (2010). Ötüken ve Ötüken adı üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187, 197-222.
- Aydın, E. (2007). Ötüken adı ve yeri üzerine düşünceler. *Turkish Studies*, 2(4), 1262-1270.
- Bazılhan, N. (2018). Moğoliyada çağadan tabılğan köne türk bitik metindi keybir eskertkişter turalı. *Altaistics, Turcology, Mongolistics*, 2, 120-126.
- Berta, A. (2002). Yelme ve bıja. *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları* (Çeviri: Nurettin Demir-Emine Yılmaz). Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengü taşları*. İstanbul.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı devlet teşkilâtı (XI. yüzyıl) (Türk hâkimiyet anlayışı ve Karahanlılar)*. İstanbul.
- Gömeç, S. (2004). Ergenekon. *Orkun*, 79, 2.
- Kızlasov, İ. L. (1994). *Runiçeskya pis 'mennost' evraziyskih stepy*. Moskova.
- Kononov, A. N. (1980). *Grammatika yazıka tyurkskih runiçeskih pamyatnikov <VII-IX vv.>*. Leningrad: Nauka.
- Magail, J, Gantulga, J-O, Yeruul-Erdene, C, Salıcıs, C. (2010). Découverte d'une inscription turque proche de tsatsyn ereg. *Bulletin Du Musée d'Anthropologie Préhistorique de Monaco*, 50, 115-119.
- Meliyoranskiy, P. M. (1900). *Arab-filolog o turetskom yazıke*. Sankt-Petersburg.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur dönemi yazıtlarından tes, tariat, şine us*. Ankara.
- Mukambaev, C. (2009). *Kırgız tilinin diyalektolojikalık sözdüğü*. (Yayıma Hazırlayan: Prof. Dr. Kadıralı Konkobaev). Bişkek.
- Munkhtulga, R. (2012). Baga Khaikhan'daki eski Türk yazıtları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(1), 26-35.
- Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk yazıtı*. Ankara.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. (Yayımlayan: Mehmet Ölmez). İstanbul.

- Tenişev, E. R. vd. (2001). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, leksika.* (Genişletilmiş II. baskı). Moskova: Nauka.
- Useev, N. (2011). *Yenisey cazma estelikleri I: leksikasına cava tekstter.* Bişkek: Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları.
- Useev, N. (2018). Moğolistan'da yeni bulunan urtyn gol yazıtı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2069-2077.
- Zayançkovskiy, A. A. (1958). Tartışma konuşması. *Voprosı Diyalektologii Tyurkskih Yazıkov*, Bakü.

Ekler: Fotoğraflar ve çizimler:

Çizim 1. I. Tenri Kagan Yazıtı'nın çizimi. R. Munkhtulga

Çizim 2. II. Tejri Kagan Yazıtı'ndaki **NYH** harfler kümesinin çizimi. N. Useev

Foto 1. Tejri Kagan I. Yazıtı'nın görüntüsü. R. Munkhtulga

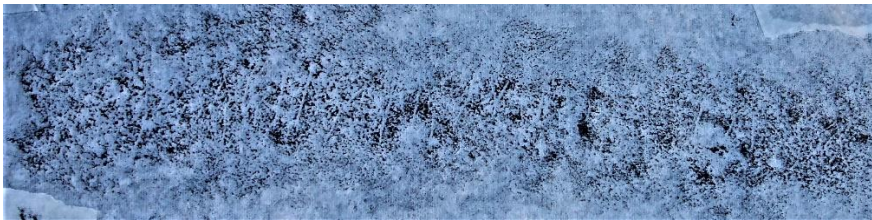

Foto 2. II. Tejri Kagan Yazıtı'nın estampajlı görüntüsü. R. Munkhtulga

Extended Abstract

The discovery of Köktürk inscriptions in Mongolia, which hosts the unique heritage of the ‘holy past kad’, where many Turkish tribes emerged in history, united the fate, gradually formed states and became states as vast as the sky, continues today and the geography of the inscriptions is expanding. For example, in 2011, Dongoin Shireen Inscriptions in the Suhbaatar Province in the southeastern region of Mongolia; in 2017, Urtyn Gol Inscription was found in the south of Mongolia. In this article, we will try to read and interpret the Khoyor Khavchig Uul / Baga Khairkhan Inscriptions found in 2008 and 2010.

These inscriptions are mentioned in the literature under two different names. Scientists who found First Inscription in 2008 called it Khoyor Khavchig Inscription. R. Munkhtulga, who found the Second Inscription in 2010, the handled the inscription under the title of Baga Khairkhan Inscriptions. Therefore, there is a confusion about the names of the inscriptions. For example: N. Bazılhan, who published the first inscription in 2018, did not know the article of R. Munkhtulga because he knew the inscriptions as Khoyor Khavchig Inscription. Therefore, he left some important information about the inscription missing.

We considered it appropriate to call the inscriptions ‘Teñri Kagan Inscriptions’ taking into account their contents. Because both of the inscriptions covered have the name of Teñri Kağan and the inscriptions refer to it.

The first inscription, which was translated and read as ‘Öt(ü)k(e)nde T(e)ñri K(a)g(a)n y(e)lm(e)si (e)b(i)ne ol(u)rm(a)z (Teñri Kagan's reconnaissance arm does not fit in his house in Ötüken)’ by us, is an inscription written by the soldiers in the discovery branch of Teñri Kagan. In this inscription, they explain that they do not fit in Ötüken. There is a special meaning for the name Ötüken to be written at the beginning of the sentence. As we know, Teñri Kagan was khan with the title of Bilge Kutlug in 739 and in 740 he was given the title of Tengri Khan from the T’ang Dynasty. However, Tengri Kagan, who did not seem to be able to work in the government because he was young, actually lost the administration to his mother. His mother, who collaborated with the vizier Yü-ssu Tarkan, offended most of the statesmen. The uncles that ruled the eastern and western wings of the state were loved by shades, tribes and the people. Their increase in influence was jealous of Khan's mother and said Tarkan. As a result, the West Wing ruler Shad was killed in 741, while the East Wing Shark Pan Köl Tigin managed to save himself. In our opinion, the Teñri Kagan Inscriptions are related to the wars of the throne and the wars within the state. It may be because of the civil wars that the pioneer soldiers of Teñri Kagan explained in the first inscription that they did not fit in Ötüken's houses.

The same persons who wrote the first inscription and who were in favor of Teñri Kagan in their duty may have emphasized that Teñri Kagan was the friend of all the people by writing the second inscription to show that Teñri Kagan was right in the fight between Teñri Kagan and his uncles. By writing this inscription, they wanted to legitimize Teñri Kagan and to pass the right information to the people. Thus, the content and the relationship between the two inscriptions in terms of the relationship between historical events is provided. It is possible to say the following items about these inscriptions:

As R. Munkhtulga states, Teñri Kagan is mentioned for the first time in these inscriptions.

These inscriptions were written by Teñri Kagan's yelmes and pioneer soldiers. In their inscriptions, they stated that all of the people who were in civil war were friends of Teñri Kagan and that they did not live at home, that is, they were on duty.

These inscriptions are about the war of thrones between Teñri Kagan and his uncles and are related to civil wars, to legitimize Teñri Kagan, to increase his reputation before the people and to convey that he is a good choice for the whole people.

Since the inscriptions in question reflect the internal turmoil in the Second Köktürk Khaganate in 740-741, they were written on these dates.

These inscriptions are mentioned in the literature under different names. Therefore, confusion is experienced. Calling the inscriptions Teñri Kagan Inscriptions would be useful both in terms of content and in eliminating confusion in the literature.